

3. Квіт С. Масові комунікації : підручник / С. Квіт. — К. : Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 206 с.
4. Короткий Оксфордський політичний словник. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. — 790 с.
5. Крос К. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: перспективи конкуренції / К. Крос, Р. Гакет ; пер. з англ. Р. Ткачук. — К. : Основи, 2000. — 142 с.
6. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн ; пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова. — М. ; Жуковский : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2003. — 464 с.
7. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння / Б. В. Потятиник. — Львів : ПАІС, 2004. — 312 с. — (Серія: Медіакритика).
8. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. — 2-ге вид., доп. / Г. Г. Почепцов. — К. : Видавничий центр «Київський університет», 1999. — 308 с.

The article examines major theoretical and methodological principles study of the role of media in politics.

Key words: media, politics, political communication, models examine the impact of media on politics.

Отримано 25.05.11

УДК 323.39

В. Ю. Маркітантов

ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЕЛІТ

У статті аналізуються та узагальнюються існуючі в політичній науці класифікації еліт. Визначено та обґрунтовано основні критерії типології еліт. Здійснено спробу систематизації визначених критеріїв для горизонтальної та вертикальної сегментації.

Ключові слова: еліта, типологія еліт, критерії класифікації еліт.

Подібно до значної за обсягом кількості визначень еліти існує і безліч її типологій. Крім того, класифікації еліти, які характерні для стабільних суспільств, не завжди підходять для класифікації еліт у суспільствах, що розвиваються [11, с. 12]. Основними критеріями при виокремленні типів еліт можуть бути такі: сфера громадського життя, місце у політичній системі, функції, спосіб формування, спосіб приходу до влади, вид політичної діяльності, ідеологічні цінності тощо.

Метою статті є визначення та обґрунтування основних критеріїв типології еліт та їх систематизація.

Основною причиною розмаїття класифікацій еліт за типами є те, що дослідники цієї проблеми використовують

різні засади. По-перше, *за походженням*. Так, З. Варналії пропонує класифікацію еліт за місцем проживання, за місцем народження та за регіональними показниками. Крім того, він наголошує ще й на виокремленні типів еліти відповідно до різновидів поколінь: довоєнне, воєнне, післявоєнне, перебудовче тощо [120, с. 31]. Ю. Сурмін, крім того, поділяє еліту на вихідців з народу та вихідців з елітних родин [14, с. 163].

По-друге, *за якісними характеристиками*. В. Парето у свій час говорив про існування двох основних типів еліт, які характеризуються постійною зміною. Перший тип — «леви», які характеризуються крайнім консерватизмом та жорстокими силовими методами правління. Другий тип — «лиси», гнучкі керівники, майстри політичних комбінацій, обману, що характеризуються м'якими методами управління. Щоправда, поділ цей *відповідно до методів політичної дії* еліти вперше був використаний Н. Макіавеллі, і лише пізніше — В. Парето. Для стабільної політичної системи характерне панування еліти «левів». Нестабільна політична система потребує правління еліти «лисів».

Л. Бевзенко наголошує на залежності класифікації еліти від суспільно-політичного та економічного стану держави, що дає йому підстави говорити про так звану еліту періоду кризи та еліту усталеного періоду [7, с. 206]. Цю думку підтримує й В. Очеретяний, вказуючи на різницю критеріїв елітності в критичній та стабільній періоди. Критерії елітності для різних періодів, переконаний дослідник, — різні: той, хто цілком відповідає критеріям критичного періоду, не завжди відповідає критеріям періоду стабільного [7, с. 206].

По-третє, *за місцем у політичній системі*. В. Парето ділив еліту також на ту, що править, і на ту, що не править, тобто контреліту [див.: 2, с. 41]. Всі ті, хто прямо чи опосередковано беруть участь у суспільному управлінні, належать до першої групи, другу ж складають наділені характерними еліті якостями особи, які не мають доступу до управління (через різні перешкоди або свій соціальний статус). Згідно з думкою М. Пірен, контреліта виступає у ролі політичної еліти, яка або вже відлучена від влади, або ще тільки прагне її [11, с. 42]. Такої ж думки дотримується В. Тертичка, але він поділяє еліту на ту, що домінує, і на контреліту [16, с. 108]. О. Гаман-Голутвіна відносить до контреліти вищий ешелон політичної опозиції країни [3, 11].

Відповідно до *внутрішнього розподілу*, як вважає Л. Шкляр, необхідно виокремлювати формальну та неформальну еліти. Згідно з його твердженням формальна елі-

та — це еліта статусна або навіть бюрократія. Іншими словами, це особи, що ухвалюють рішення державного рівня, які повинні виконуватися іншими членами суспільства. Тобто формальною є управлінська еліта. Щодо неформальної еліти, то це «бідний лицар» [7, с. 222].

По-четверте, за сферами громадського життя. Еліту поділяють на економічну або господарську, політичну, наукову, релігійну, мистецьку тощо.

Представник німецької політичної думки першої половини ХХ століття К. Манхейм основними типами еліт вважав політичну, організаторську, інтелектуальну, художню, моральну та релігійну.

Спірним на сьогодні залишається питання щодо виокремлення творчої, наукової, технічної, бізнесової, управлінської, релігійної та політичної еліт. Існують думки щодо помилковості такого поділу. Так, наприклад, С. Дацюк говорить про існування лише бізнес-еліти та політичної еліти, які щодо взятого на себе рівня відповідальності (за державу, місто, корпорацію) можуть поділятися на державну та міську. Дослідник вважає, що будь-яка еліта повинна бути і творчою, і науковою, і технічною тощо [6].

Сучасний французький соціолог П. Бурдьє використовує концепцію «соціального простору», який є основою при розподілі еліт за типами. Відповідно до цієї концепції розмежування відбувається залежно від того, якою мірою еліта володіє «видом влади» або «капіталом», задіяним у полі соціального простору. Капітал означає «владу над полем» і над «продуктом, у якому акумульована колишня праця». П. Бурдьє виділяє політичний, економічний, соціальний, культурний та символічний капітали [19, с. 18].

За Р. Ароном, у сучасному суспільстві існує політична еліта, якої стосуються політичні лідери партій, члени уряду та інші політичні сили; військова еліта, яку складають військова та поліцейська верхівка; еліта бізнесу, до якої належать власники засобів виробництва та керівники фінансами; «керівники мас», а саме керівники робітничих профспілок та громадських рухів; адміністративна еліта, тобто керівники вищої адміністративної ланки держави; духовна еліта, до якої потрапили інтелектуали, письменники, вчені, священники та партійні ідеологи [18, с. 111].

Відповідно до *видів політичної діяльності* еліти поділяються на державні (адміністрація та депутатський корпус), муніципальні, партійні та еліти громадських організацій (виступають у ролі груп тиску).

По-п'яте, за способом формування еліту поділяють на відкриту та закрити. Ця типологія бере свій початок від

Г. Моски, який виділяв «аристократичну» (закриту) та «демократичну» (відкриту) еліти. Остання характеризується незначним розширенням своїх лав шляхом притоку з мас [8, с. 4]. Крім того, як зазначав В. Парето, «відкриті» еліти є «циркулюючими», «закриті», за Р. Міхельсом, це такі, що «самопідтримуються» [19, с. 17].

О. Гаман-Голутвіна також виділяє «закриту» та «відкриту» еліти «залежно від того, як здійснюється ротація її складу за рахунок вихідців із позаелітних прошарків» [4, с. 100]. Закритою, на її думку, еліта є тоді, коли процес рекрутування її набуває самовідтворювального характеру. У випадку доступу до неї представників інших соціальних страт вона стає відкритою. Основними критеріями відбору осіб до відкритих еліт є особисті досягнення, професійні якості, а до закритих — ступінь відданості системі або ж вождю. Г. Ашин вказує на те, що закрита еліта характерна для традиційно-станової та тоталітарної політичної системи, відкрита ж — для демократичної і плюралістичної [1, с. 60].

По-шосте, *за способом приходу та утримання при владі* еліта поділяється на легітимну та нелегітимну. Легітимною, вважає Л. Саністебан, є еліта, влада якої приймається масами, а не нав'язана їм [див.: 16, с. 109]. Отримати владу така еліта повинна за умови підтримки населення. Панівні ж еліти, які здобули владу за допомогою насильства, нелегітимні.

Крім того, еліту поділяють ще й за формами здійснення елітарності. Відповідно до цього еліта поділяється на призначувану, виборну, спадкоємну та експансивну. Представники останньої проникають до еліти ззовні [14, с. 165].

По-сьоме, *за місцем у елітній ієрархії*. А. Ручка вважає за доцільне розділяти еліту на вищу та середню. Вища — це еліта, яка ухвалює рішення або здійснює вплив на їх ухвалу на загальнодержавному рівні. Еліта ж середнього рівня обслуговує вищу [7, с. 238]. Але науковці виділяють ще й еліту нижчого рівня. За такою типологією до вищої еліти належать особи, які займають вищі посади у виконавчій та законодавчій гілках влади, політичних організаціях і групах тиску. Середню складають депутати, високи посадові особи регіональних і муніципальних органів, а також бізнесмени та видатні діячі культури, тобто ті особи, які можуть впливати на ухвалення політичних рішень. До третьої ж групи можна зараховувати адміністративний апарат державних органів, керівників невливових та основних регіональних партій.

Масштаби впливу еліти на суспільний розвиток держави взяв за основу А. Савков при поділі еліти на загаль-

нодержавну, регіональну та місцеву, хоча й вважає його умовним [13, с.124-125].

По-восьме, відповідно до суспільної ролі та цінностей. Американські вчені Д. Лассуелл і А. Каплан відповідно до суспільної ролі еліти ділили її на реалізаторів офіційної влади, шляхетних, «справедливих», «популістів», «мужніх», багатих, спеціалістів та ідеологів [див.: 11, с. 12].

Г. Лассуелл залежно від суспільних цінностей виділяв владну еліту (тобто політичну) та еліту, яка має багатство, повагу, авторитет і знання [17, с. 10].

Однією з найвідоміших є класифікація еліти за такими критеріями, як влада, багатство та статус. Ця класифікація попри недоліки досить популярна і широко застосовується при вивченні еліти. Щодо цих критеріїв існує дві точки зору. За першою, критерії ці тісно пов'язані між собою; за другою, як зазначає В. Тертичка, — вони автономні або дистанційовані, можуть бути антагоністичними [16, с. 106].

За першим критерієм, еліту поділяють на таку, яка володіє найбільшою владою на найвищому рівні, і таку, що має найменшу владу на найнижчих рівнях.

Типологія за багатством відбувається через розмір і форму прибутків, ступінь економічного впливу та місця, яке займає особа.

Класифікація типів еліти за статусом, згідно з М. Вебером, який виділяв «статус-групи», залежить від ступеня оцінки певної групи через її внесок у розвиток рештою суспільства та самої себе.

Подібним чином розглядає проблему класифікації еліти Г. Ашин. Він звертає увагу на те, що традиційна політсистема відзначається пануванням «еліти крові» або аристократії. Еліта багатства або плутократія характерна для індустріального суспільства в умовах панування фінансового капіталу, еліта знання та компетенції або меритократія — переважно для постіндустріального, інформаційного суспільства [1, с. 60].

Нинішня асоціація політичної еліти з доступом до знань та інформації, за Дж. Гелбрайтом, зміщує центр управління від еліти власників капіталу до еліти спеціалістів. На ефективності цієї еліти наголошує М. Пірен, не безпідставно називаючи її елітою заслуг або «меритократією» [10, с. 246].

С. Нейдел зупиняється на «соціальному», «спеціалізованому» та «правлячому» типах еліти. Соціальна еліта, на його переконання, — це певна група, що є взірцем для інших груп і володіє певними «монополіями на ухвалювання рішень». Дотримуючись думки, що існує стільки типів еліти,

скільки є видів діяльності, він зараховує до спеціалізованої еліти представницької групи окремих професій та видів діяльності. Правляча еліта, як на нього, складається з впливових політичних кіл [див.: 16, с. 107].

По-дев'яте, залежно від *характеру елітної структури*, під якою розуміють сукупність настанов та взаємовідносин між фракціями еліти, дослідники виокремлюють такі ідеальні типи еліти, як «роз'єднана», «консенсусно єдина» та «ідеологічно єдина». Виходячи з цього, бачимо, що для роз'єднаної еліти, яка відповідає нестабільним політичним режимам, характерні мінімальний рівень ціннісного консенсусу та взаємодії між фракціями еліти щодо політичних інститутів, необмежена політична боротьба. Консенсусно єдина еліта, відповідає стабільним представницьким режимам, характеризується ціннісним консенсусом та взаємодією між фракціями еліти щодо наявних політичних інститутів. Ідеологічно єдина еліта наявна в стабільних непередставницьких режимах, де немає політичної конкуренції еліт, і відрізняється ціннісним консенсусом та взаємодією між фракціями еліти щодо наявних політичних інститутів завдяки домінуванню фракції, ідеологія якої визначає характер офіційного політичного курсу [5, с. 80].

В. Танчер розрізняє еліти за ступенем згуртованості, консолідації та єдності і виокремлює два різновиди еліт: «об'єднані», які складаються з осіб, тісно пов'язаних між собою та з високим ступенем спільності, і «роз'єднані», які не мають міцних зв'язків, спільної ідеології та культурно-цілісної основи [15, с. 178].

По-десяте, за *ідеологічними цінностями*. Відповідно до цього виділяють авторитарні, тоталітарні, демократичні та ліберальні типи еліт. На цю типологію звертає увагу Г. Ашин, виділяючи, щоправда, замість авторитарних еліт деспотичні [1, с. 60].

А. Франке виділяє ціннісну, функціональну та владну еліти. Перша, на її думку, обмежує свій вплив власним прикладом. Друга впливає на суспільство через взаємообмін у таких функціональних комплексах, як економіка, політика, наука, право та управління. Вплив третьої на суспільство здійснюється не лише завдяки моральним якостям, досвіду та компетенції, а й, і на цьому наголошує дослідниця, завдяки «своїй здатності йти по головах інших для досягнення власного інтересу» [12, с. 50].

Отже, політична еліта поділяється на: вихідців з народу та вихідців з елітних родин; еліту періоду кризи та еліту усталеного періоду; правлячу та неправлячу; формальну та

неформальну; закрити та відкрити; легітимну та нелегітимну; призначувану, виборну, спадкоємну та експансивну; еліту вищого, середнього та нижчого рівнів*; роз'єднану, консенсусно єдину та ідеологічно єдину тощо.

Щодо панівної еліти, особливо при розгляді пострадянського періоду, варто поділити її поділ на відкрити або прозору та тіншову, які, доречно зауважити, існують в усіх суспільствах, але відрізняються за впливом на них. Першого типу стосуються чинні політики і державні діячі, що займають певні позиції в органах державної влади та характеризуються публічною діяльністю. Друга увібрала осіб, які завдяки своєму багатству впливають на ухвалення державних та політичних рішень, але на відміну від перших вирізняються непублічною діяльністю.

За відношенням до офіційної економіки виділяють неофіційну, легальну, нелегальну, «тіншову» та корумповану еліти [12, с. 31].

В. Пилипенко та Н. Захарова поділяють на типи еліти, що функціонують в українському суспільстві сьогодні. Цей поділ української еліти базується, в першу чергу, на її входженні у владні структури певного рівня. Тому він зводиться до президентської, урядової, силової, депутатської, партійної, дипломатичної, регіональної та ідеологічної еліт.

Президентську еліту складають Президент України та члени апарату Президента України, тобто помічники, радники, керівники аналітичних служб та служба охорони Президента.

До урядової еліти зараховують членів уряду, тобто прем'єр-міністра, міністрів та керівників Центрального банку України.

До силової еліти належать впливові військові, керівники правоохоронних відомств, органів прокуратури, служби безпеки та розвідки.

Депутатська еліта — це депутати Верховної Ради та керівники масових суспільних рухів, які мають суттєвий вплив на громадську думку, але не представлені в офіційних структурах влади.

До партійної належать керівники політичних партій та рухів; до *дипломатичної* — провідні дипломати; *регіональна еліта* складається з керівників обласних та районних адміністрацій, мерів міст, що є обласними та районними центрами; до *ідеологічної* потрапили керівники засобів

* Деколи дослідники поділяють еліту на національну, регіональну та місцеву еліти, що, на нашу думку, можна розглядати як синоніми до названих.

масової інформації, провідні журналісти, літератори, представники церкви [9, с. 65].

Проведений нами аналіз свідчить про те, що науковці при виділенні типів еліт беруть за основу різні критерії, а це призводить до відсутності у політології єдиної чіткої науково обґрунтованої класифікації.

Отже, у політичній науці при розгляді класифікації еліти виділяють — *горизонтальну* та *вертикальну* сегментації. Як для горизонтальної, так і для вертикальної площин характерні декілька поділів еліти. За горизонтальною сегментацією еліти поділяють за якісними характеристиками, за сферами громадського життя, за способом формування еліти, за способом приходу та утримання при владі, відповідно до суспільної ролі та цінностей, залежно від характеру елітної структури та за ідеологічними цінностями. За вертикальною сегментацією — за походженням, за місцем у політичній системі та внутрішнім розподілом, відповідно до видів політичної діяльності, за місцем у елітній ієрархії та масштабом впливу.

Список використаних джерел:

1. Ашин Г.К. Правящая элита и общество / Г. К. Ашин // Свободная мысль. — 1993. — № 7. — С. 58-69.
2. Ашин Г. К. Смена элит / Г. К. Ашин // Общественные науки и современность. — 1995. — № 1. — С. 40-50.
3. Гаман-Голутвина О. В. Политические элиты России : вехи исторической эволюции / О. В. Гаман-Голутвина. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. — 448 с. — (Политология России).
4. Гаман-Голутвина О. В. Определение основных понятий элитологии / О. В. Гаман-Голутвина // Полис. — 2000. — № 3. — С. 97-103.
5. Гельман В. Я. «Сообщество элит» и пределы демократизации : Нижегородская область / В. Я. Гельман // Полис. — 1999. — № 1. — С. 79-95.
6. Дацюк С. Центральна, регіональна та міська еліти / С. Дацюк [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=399.
7. Еліта та соціальна зміна : матеріали «круглого стола» // Філософська і соціологічна думка. — 1996. — № 5-6. — С. 201-251.
8. Пахарев А. Політична еліта. Формальна? Справжня? / А. Пахарев // Віче. — 1997. — № 11. — С. 3-14.
9. Пилипенко В. Регіональна еліта пострадянської України / В. Пилипенко, Н. Захарова // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Укр. Академії державного управління при Президентові України. Одеський філіал. — Випуск II. — Одеса : Аспропринт, 1999. — С. 65-71.

10. Пірен М. Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства / М. Пірен // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. — 2001. — № 1. — С. 242-250.
11. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства / М. Пірен // Універсум. — 2000. — № 3-4. — С. 11-16, 41-44.
12. Роль еліт у трансформаційному суспільстві: Матеріали «круглого столу». — К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2003 — 96 с.
13. Савков А. Формування та розвиток політичної еліти в Україні / А. Савков // Актуальні проблеми державного управління : зб. наукових праць Укр. Академії державного управління при Президентіві України. Одеський філіал. — Випуск II. — Одеса : Аспропринт, 1999. — С. 124-128.
14. Сурмін Ю. П. Концептуально-методологічні аспекти формування і розвитку української політичної еліти / Ю. П. Сурмін // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — Т. 2. — К., 2006. — С. 159-173.
15. Танчер В. В. Еліти України: чи можливий консенсус? / В. В. Танчер // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — Т. 2. — К., 2006. — С. 175-183.
16. Тертичка В. Застосування елітної теоретичної моделі в ухваленні державно-політичних рішень / В. Тертичка // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Укр. Академії державного управління при Президентіві України. Одеський філіал. — Випуск II. — Одеса : Аспропринт, 1999. — С. 104-110.
17. Черноволенко В. Проблеми статусної легітимації політичних і господарських еліт сучасного українського суспільства / В. Черноволенко, О. Іваненко, О. Симончук // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. — 1999. — № 4. — С. 5-28.
18. Шкурат І. Роль виборів у формуванні національної і регіональних еліт / І. Шкурат // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Укр. Академії державного управління при Президентіві України. Одеський філіал. — Вип. II. — Одеса : Аспропринт, 1999. — С. 111-118.
19. Якубовський О. Регіональна політико-адміністративна еліта : досвід та актуальні проблеми методології досліджень / О. Якубовський // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президентіві України. Одеський філіал. — Вип. II. — Одеса : Аспропринт, 1999. — С. 15-23.

In the article the existing in political science classifications of elites are analysed and summarized. It is specified and grounded that basic criteries of elites typologization. The attempt of certain criteria systematization for horizontal and vertical segmentation is made.

Key words: elite, typology of elites, criteries of elites classification.

Отримано 27.04.11